

Duje Jakovčević

CRKVA I CARSTVO U SREDNJOVJEKOVNIM TEOKRATSKIM IDEJAMA

Ključne riječi:
Srednjovjekovna
crkva,
srednjovjekovno
carstvo,
teokratski sustav

Sukob oko prvenstva duhovne i svjetovne vlasti obilježavao je europsku povijest od sredine 11. do početka 14. stoljeća. Katolička je crkva, na čelu s papom, ušla u sukob kao podređena caru, s vremenom ga se oslobodila te, osobito tijekom 13. stoljeća, pokušavala nametnuti vlastito vrhovništvo u Europi. Riječ je o jedinstvenome fenomenu europske povijesti kojim se dugoročno pokušalo uspostaviti teokratski sustav kao vladajući sustav u Europi. Značajnu su pomoć papama pružali brojni kanonikari i teolozi, u biti njihovi pamfletisti, ali i slabi autoritet careva, odnosno svjetovne vlasti. Valja naglasiti da je moć Crkve bila upečatljiva s mističnom funkcijom Crkve i jakim moralnim autoritetom samih papa. Popuštanjem snaga, razočaranjem ishodom križarskih ratova, jačanjem svjetovnoga duha s ekonomskim i intelektualnim uzletom te osobito rasplinjavanjem u borbama s heretičkim interpretacijama papinski je autoritet ali i mistična funkcija Crkve polagano opadala, što je rezultiralo francuskom intervencijom i tzv. babilonskim sužanjstvom Crkve u Avignonu.

Jačanje Crkve kao institucije neosporno je jedan od ključnih procesa u razvijenom srednjem vijeku na Zapadu. Bilo bi pogrešno izjednačavati to s borbom za investituru, jer se „teokratizacija“ Crkve nastavlja i nakon naoko kompromisnoga Wormskog konkordata iz 1122. godine.¹ Treba istaknuti da u tom procesu istaknuto mjesto zaista pripada vrlo konkretnoj i intelektualiziranoj ideologiji, što je zapravo njegovo glavno i osnovno obilježje.

Da bismo shvatili položaj Crkve uoči njezina uspona na Zapadu, potrebno je sagledati razdoblje od 8. do 11. stoljeća. Snažni i sposobni vladari, najprije iz karolinške a kasnije iz otonske dinastije, uspjeli su se nametnuti i potvrditi kao zaštitnici i širitelji kršćanstva. Tako je formalno uspostavljena ravnoteža između duhovne i svjetovne vlasti, što je u praksi imalo daleko šire i značajnije posljedice. Car zadržava pravo uplitanja u poslove Crkve, što sa sobom nužno vodi do simonije. Tako je stvorena podloga za razvoj ideje o revalorizaciji položaja Crkve, koja se u tadašnjim intelektualnim krugovima i konačno javlja sredinom 11. stoljeća, za pontifikata Lava IX.

Prve obrise ideologije papinskoga prvenstva naznačio je Petar Damiani,² osobito u djelima *Actus Mediolani* i *Disceptatio synodalis*.³ Crkva kao *Ecclesia* je jedinstvena, a razlikuju se *sacerdotium* (duhovna vlast) i *regnum* (svjetovna vlast). Ta dva autoriteta uspoređuju se s dušom i tijelom, pa bi se od njih stoga, trebalo i očekivati da obavljaju različite funkcije.⁴ Petar Damiani tom usporedbom suptilno i neizravno uzdiže papinsku vlast iznad carske. Njegova poruka je vrlo jednostavna: budući da je duša vječna a tijelo prolazno, opravdano je da ona vlast, u čijoj su domeni duše, bude na neki način uzvišenija.

Pontifikat Grgura VII. od 1073. do 1085. godine, vrlo je važan sljedeći korak u redefiranju uloge crkvene vlasti u odnosu na svjetovne vladare.⁵ Prije svega, tu je skup od 27

načela poznatih kao *Dictatus papae* iz 1075. godine koji, između ostaloga, papi potvrđuje univerzalnost vlasti i daje pravo svrgavanja careva.⁶ U tom se papinom konceptu potvrđuje kontrola nad cjelokupnim svećenstvom, papa prisvaja carske insignije, te inzistira na potpunoj pokornosti svjetovnih vladara.⁷ U vezi s time, posebno je zanimljiva posljednja točka, kojom se podanici „opakih ljudi“ razrješuju obveze vazalske lojalnosti prema svom suverenu.⁸ Naravno, zbog čvrstih okvira feudalnog sustava ovdje se ne može govoriti o nekakvom „pravu na pobunu“ u današnjem smislu riječi, ali se ne smije zanemariti ni činjenica kako se upravo ta točka pokazala iznimno jakim oružjem protiv cara Henrika IV.⁹ Ispravu *Dictatus Papae* s punim se pravom može smatrati pravim manifestom, kojim su definitivno zadani okviri i smjernice budućega razvoja ideologije crkvene prevlasti.¹⁰ U pismima Hermanu iz Metz, dalje se razrađuje model odnosa dviju vlasti koji ostaje u augustinovskim okvirima.¹¹ Duhovna je vlast univerzalna te je u potpunosti opravdana i uzvišena. Rimski su pape Petrovi nasljednici, i kao takvi, svoju vlast izvode od Boga. S druge strane, na svjetovnu vlast se gleda tek kao na izraz ljudske oholosti i pohlepe,¹² čak bi se današnjem čovjeku moglo učiniti da Grgur, u svom poimanju careve uloge dolazi, makar možda tek razini forme, na korak do Johna Balla.¹³ Potrebno je još naglasiti da već tada ideja papinske prevlasti zadobiva vrlo čvrstu ekspanzionističku dimenziju, kao što je vidljivo i iz slučaja hrvatskog kralja Zvonimira, koji je bio Grgurov vazal.¹⁴ Na temelju duhovnoga prvenstva, papinstvo za sebe prisvaja i vrhovnu svjetovnu vlast. No, na ovom primjeru mogu se zamijetiti izvjesne kontradikcije unutar službene crkvene ideologije – iako se vlast čovjeka nad drugim čovjekom doživljava gotovo kao ultimativni izraz objesti, to nipošto nije slučaj ukoliko ona ima valjane duhovne temelje. Ako se vratimo na moguću usporedbu s Johnom Ballom, očito je da eventualna sličnost stavova pape i kasnijega engleskog proto-socijalista u omalovažavanju uloge svjetovne vlasti, zaista proizlazi tek iz puke retorike, a ciljevi su im u potpunosti suprotni.

Za pape Paskala II. (1109–1118) nastavljaju se sve težnje započete za pontifikata Grgura VII.¹⁵ Bilo je nekih pokušaja postizanja kompromisa s Carstvom, što pokazuju sporazumi sklopljeni u Sutriju i mjestu Sette Fratte. Prema tome, zaštita duhovnih vlasti ostaje u sferi laičke vlasti, no to ne smije biti izlika za intervenciju u unutrašnje poslove Crkve. Što se tiče investiture, nakon samog čina uvođenja u službu slijedi posvećenje, pa je na taj način uspostavljena uzajamna kontrola između Crkve i Carstva, a položeni su i temelji za Wormski konkordat. Ipak, Paskal ustraje na nepogrešivosti pape kojeg nitko ne smije osuditi (*Dictatus papae*), a na koncu će sebe i svoju službu poistovjetiti s cijelom Katoličkom crkvom, što dolazi do izražaja u kasnijem sukobu Aleksandra III. s Fridrikom I. Barbarosom. Upravo u tom svjetlu treba promatrati nešto ranije teze Manegolda iz Lautenbacha. On jasno razdvaja pojmove *nomina* (osobe koje se nalaze na određenim položajima, bilo da je riječ o crkvenoj ili o svjetovnoj vlasti) i *officia* (dužnosti koje obavljaju nositelji položaja, dakle *nomina*).¹⁶ Za Manegolda *nomina* podložna su osporavanju zbog ljudskog podrijetla, dok se *officia* kao službe mogu poništiti u slučaju da ih njihov nositelj obavlja loše. Papina nepogrešivost tako nameće duhovnu vlast gotovo kao jedini čvrsti autoritet. Iako narod može vladaru oduzeti vlast koju mu je sporazumno povjerio, nepogrešivost u slučaju pape isključuje mogućnost takvog postupka.

Nije slučajnost, da se krajem 12. stoljeća u upotrebu uvodi titula *vicarius Christi* kao službeni naslov rimskih papa, umjesto starog naslova *vicarius Petri*.¹⁷ Papa se

tako postavlja izravno kao Kristov namjesnik, bez Petra kao posrednika, čime se još jednom naglašava univerzalnost i uzvišenost njegove vlasti. Tome se ipak usprotivio Uguccione iz Pise, za kojeg je, iako ni u kom slučaju ne poriče isključivost papine vlasti, svaki svećenik Kristov namjesnik.¹⁸ Međutim, ako se prisjetimo Paskala II. i Aleksandra III., te njihova poistovjećivanja s čitavom Katoličkom crkvom, možemo lako vidjeti da je preuzimanje titule *vicarius Christi* u potpunosti opravdano, barem s političko-ideoloških, ako već ne iz čisto teoloških pozicija. Teokratske ideje nadalje razvijaju i Ivan iz Salisburyja i Honorije iz Autuna.¹⁹ Njihova djela su, dakako, čvrsto vezana za tematiku pape kao Kristova namjesnika, no u Honorijevu slučaju uočljiv je i određen povratak osnovama koje je zacrtao još Petar Damiani. Čak i ako *regnum* ne pripada Crkvi, njezina je vlast (*sacerdotium*) ipak nadređena, budući da je i duša važnija od tijela.

U ovakvim okolnostima pontifikat Inocenta III. od 1198. do 1216. godine donosi razrješenje nekih kontradikcija i dilema, koje su se nametnule razvojem teokratske ideologije.²⁰ Naravno, to se prije svega odnosi na vezu između svjetovne i duhovne vlasti, ali ovaj put upotreba naslova *vicarius Christi* čini tu problematiku znatno složenijom nego prije. Za Inocenta III. njegova je duhovna vlast „vrhovna“, a svjetovna je tek „velika“.²¹ Iako papa zadržava autoritet u objema sferama, to zapravo znači odbacivanje načela potpune teokracije. Kristova je kraljevska vlast univerzalna, a njegov namjesnik na tom području ipak uživa tek ograničenu vlast. Za Inocenta svjetovna je jurisdikcija uvjetovana okolnostima u kojima se papinski autoritet primjenjuje, kao što je razvidno i iz njegovih dekretala kao što su *Novit*, *Licet* ili *Per venerabilem*.²² Tako definiranu ideju vikarijata upotrebljavao je Grgur IX. u sukobima s carem Fridrikom II. Međutim, za Inocenta IV. (1243–1254), tomu se još dodaje i jedna potpuno nova dimenzija. *Vicarius Christi* se, kao institucija, pokušava povezati sa starozavjetnim prorocima i svećenicima, kao posrednik između Boga i njegovog naroda,²³ čime bi čitava koncepcija zadobila i izuzetan povijesni legitimitet, posebno u odnosu prema carskoj vlasti. U ovom razdoblju, kao vodeći teokratski ideolozi, nameću se Henrik de Segusi, poznat kao Hostinensis i Guillaume Durand, te Roffredo iz Beneventa.²⁴ Henrik de Segusi iscrtava nešto, što bi se moglo nazvati „lancem namjesništva“: papa je Kristov namjesnik na zemlji, a car je nadalje papin namjesnik (*officialis*) jer mu vlast daje sam papa. Prema tome, papino uplitanje u svjetovne poslove nije nužno i obvezno, ali je opravdano. U tom duhu, Guillaume Durand papu definira kao čuvara svih vjernika. Roffredo iz Beneventa je u usporedbi s njima značajan utoliko što prvi izravno iznosi ideju vazalnoga odnosa cara i pape, pri čemu je dakako papa na položaju seniora. Kristov namjesnik, prema Guillaumeu Durandu i Henriku de Segusiju, treba voditi brigu o političkim tvorevinama kršćana. Međusoban odnos carstva i papinstva sada se nalazi na dijametralno suprotnim pozicijama nego, na primjer, u vrijeme vladavine Otona I. Sada je na Crkvi zadaća da štiti kršćansku laičku državu, te da se brine za njezinu dobrobit. Pitanje je u kojoj je mjeri afirmaciju ovakvih stavova omogućio svojevrsan vakuum na području političke moći, jer od smrti Fridrika II. i skore propasti dinastije Hohenstaufovaca, više nije bilo careva koji su nametanje svog vrhovništva Crkvi smatrali valjanim ciljem.

Za razliku od prethodno navedenih teologa, skolastički mislioci prema teokratskim idejama ipak ostaju suzdržani. Kao najbolji primjer, moguće je izdvojiti sv.

Tomu Akvinskog.²⁵ On uzima u obzir moć koju papa uživa kao neosporan Kristov namjesnik, no ističe činjenicu da je njegova vlast podređena onoj božanskoj, što se zbog svoje veličine i važnosti zaista čini kao nevjerojatan propust teokratskih teologa i kanoničara.²⁶ Ovakav skepticizam skolastika moguće je povezati s atmosferom koja je omogućila uspostavljanje i uspon prosjačkih redova. Iako se u odnosu prema materiji, (što nužno uključuje i svjetovnu vlast) ne odlazi u maniheističke krajnosti, ipak je zadržana prilična distanca.

Iako je slabljenje Svetog Rimskog Carstva dovelo do određenoga smirivanja napetosti između predstavnika duhovne i svjetovne vlasti, novi se problemi počinju javljati koncem 13. i početkom 14. stoljeća, kada se kao nova sila uzdiže Francusko Kraljevstvo. Tada je došlo do sukoba između pape Bonifacija III. i Filipa IV. Lijepog, pri čemu je Bonifacije zabranio svećenstvu da plaća teške namete koje im je prethodno nametnuo Filip.²⁷ Ne bih se složio da se u ovom specifičnom slučaju radi o ekstremističkoj²⁸, ili pak radikalnoj²⁹ interpretaciji doktrine o prvenstvu, već samo o primjeni već ranije usvojenih ideoloških načela u ponešto izmijenjenim političkim okolnostima.

Bonifacijeva bula *Unam sanctam* iz 1302. godine, tek je litanjsko ponavljanje već ranije utvrđenih načela o papinskoj prevlasti.³⁰ Tako se ističe da je papa iznad svake zemaljske vlasti i može joj suditi, dok njemu može suditi jedino sam Bog. U tome možemo prepoznati tek bezuspješno pozivanje na autoritet svojih prethodnika poput Grgura VII. (posebno zbog ovako direktne aluzije na *Dictatus papae*). Iako je iz sukoba s Carstvom papinstvo uspjelo izaći kao pobjednik, Filip IV. Lijepi predstavljao je izuzetno snažnog protivnika. Ovaj put na drugoj strani nije bila jedna heterogena tvorevina, već gotovo bismo mogli reći proto-nacionalna država, s kraljem na čelu, koji je bio dovoljno sposoban da na svojoj strani angažira i brojne mislioce, regaliste. Pritom se francuski kralj pozvao na jednostavnu povijesnu činjenicu, da je njegovo kraljevstvo starije od crkvenoga ustrojstva, pa posve legitimno može konstatirati da svoju vlast dobiva izravno od Boga, bez ikakvoga papina posredništva. I kraljevska je birokracija bila značajan oslonac, utoliko što je mogući poziv na otkazivanje podaničke vjernosti učinila gotovo beznačajnim, čak i unatoč ozbiljnim unutrašnjim problemima Francuskoga Kraljevstva.³¹ Treba zamijetiti da Filip u sukobu s Bonifacijem VIII. kreće gotovo s istih onih pozicija, na kojima je bila Katolička crkva sredinom 11. stoljeća. O konačnom ishodu njihova sukoba govori činjenica da je Guillaume de Nogaret uspio zarobiti papu kao svećenika, kako bi ga priveo na koncil na kojem se trebalo odlučiti o njegovoj sudbini.³² Upravo se ovdje najbolje očituje slom temeljnih načela teokratske ideologije: papi se sudi, pa je samim time i njegova nepogrešivost dovedena u pitanje. Makar se tu možda radilo samo o fikciji, priča da je tom prigodom Sciarra Colonna pljusnuo papu, dovoljno govori o težini poraza i gubitku papina ugleda.³³

Iako je papa uspio kratkoročno nadvladati predstavnike svjetovne vlasti, čini se da velika uloga u tome pripada i slabljenju careva autoriteta. Dugotrajan sukob oko primata na ideološkom je planu Crkvu dovoljno iscrpio, da se u 14. stoljeću nije mogla snažnije suprotstaviti ambicioznom francuskom kralju. Okretanje od spiritualnoga prema sasvim svjetovnom aspektu, također je čin koji će imati znatno veće i važnije posljedice, nego što se moglo naslutiti.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

IZVORI

Medieval Sourcebook: Gregory VII: *Dictatus Papae 1090*. www.fordham.edu/halsall/source/g7-dictpap.html (citirano 10. V. 2008.)

Medieval Sourcebook: *The Concordat of Worms 1122*. www.fordham.edu/halsall/source/worms1.html (citirano 10. V. 2008.)

Medieval Sourcebook: Boniface VIII, *Unam Sanctam, 1302*. www.fordham.edu/halsall/source/b8-unam.html (citirano 20. V. 2008.)

LITERATURA

Budak, Neven – Tomislav Raukar. 2006. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga.

Cushing, G. Kathleen. 1998. *Papacy and Law in the Gregorian Revolution: The Canonistic Work of Anselm of Lucca*. Oxford: Oxford University.

Goldstein, Ivo – Borislav Grgin. 2008. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi liber.

Mastnak, Tomaž. 2002. *Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*. Berkeley: University of California Press.

De Matteis, Maria. 2007. Crkva prema teokratskom modelu. u: *Povijest 7. Razvijeni srednji vijek*, ur. Borislav Grgin, Zagreb: Europa press holding, 57-86.

Morrall, B. John. 1962. *Political Thought in Medieval Times*. New York: Harper Torchbook.

Morris, William. 1898. *A Dream of John Ball: And a King's Lesson*. London: Longmans, Green, and Co.

Morris, Colin. 1991. *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*. Oxford: Clarendon Press.

Pirenne, Henri. 2005. *Povijest Europe: od seobe naroda do XVI. stoljeća*. Preveo Miroslav Brandt. Split: Marjan tisak.

Wilks, Michael. 1963. *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages: The Papal Monarchy with Augustinus Triumphus and the Publicists*. Cambridge: Cambridge University Press.

ENCIKLOPEDIJSKE NATUKNICE

Innocent III. www.britannica.com/EBchecked/topic/288633/Innocent-III (citirano 18. V. 2008.)

Saint Thomas Aquinas. www.britannica.com/EBchecked/topic/31211/Saint-Thomas-Aquinas (citirano 18. V. 2008.)

Guillaume de Nogaret. www.britannica.com/EBchecked/topic/417141/Guillaume-de-Nogaret (citirano 20. V. 2008.)

BILJEŠKE

1 Medieval Sourcebook, *The Concordat of Worms 1122*. www.fordham.edu/halsall/source/worms1.html (citirano 10. V. 2008.).

2 Morris, 1991, 129.

3 Mastnak, 2002, 81.

4 De Matteis, 2007, 58.

5 Morris, 1991, 65-68.

6 Medieval Sourcebook: Gregory VII: *Dictatus Papae 1090*. www.fordham.edu/halsall/source/g7-dictpap.html (citirano 10. V. 2008.); Mastnak, 2002, 81.

7 Isto.

- 8 Isto.
- 9 Goldstein – Grgin, 2008, 240.
- 10 Cushing, 1998, 36-39.
- 11 Morrall, 1962, 32.
- 12 De Matteis, 2007, 59.
- 13 Morris, 1898.
- 14 Budak – Raukar, 2006, 138.
- 15 Morris, 1991, 156.
- 16 De Matteis, 2007, 63.
- 17 Wilks, 1963, 396.
- 18 De Matteis, 2007, 69.
- 19 Isto.
- 20 Morris, 1991, 420-436.
- 21 De Matteis, 2007, 72.
- 22 Innocent III. www.britannica.com/EBchecked/topic/288633/Innocent-III (citirano 18. V. 2008.).
- 23 De Matteis, 2007, 76.
- 24 Isto, 78.
- 25 Saint Thomas Aquinas. www.britannica.com/EBchecked/topic/31211/Saint-Thomas-Aquinas (citirano 18. V. 2008.).
- 26 De Matteis, 2007, 80.
- 27 Kempshall, 1999, 238-297.
- 28 De Matteis, 2007, 81.
- 29 Goldstein – Grgin, 2008, 373.
- 30 Medieval Sourcebook: Boniface VIII, *Unam Sanctam*, 1302. www.fordham.edu/halsall/source/b8-unam.html (citirano 20. V. 2008.).
- 31 Goldstein – Grgin, 2008, 372.
- 32 Guillaume de Nogaret. www.britannica.com/EBchecked/topic/417141/Guillaume-de-Nogaret (citirano 20. V. 2008.).
- 33 De Matteis, 2007, 85.

Pro Tempore

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 8/9, 2010.-2011.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VII, broj 8-9, 2010-2011.

Glavni i odgovorni urednik
Filip Šimetin Šegvić

Počasni urednik
André Burguière

Uredništvo
Tomislav Brandolica, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Filip Šimetin Šegvić,
Nikolina Šimetin Šegvić, Stefan
Treskanica

Urednici pripravnici
Marta Fiolić, Kristina Frančina, Sanda
Vučićić

Redakcija
Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Andreja Piršić, Nikolina Šimetin Šegvić,
Filip Šimetin Šegvić, Stefan Treskanica,
Sanda Vučićić

Tajnica uredništva
Martina Borovčak

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Ivan Botica
Miodrag Gladović, d.i.e.
dr. sc. Borislav Grgin
dr. sc. Mirjana Gross
dr. sc. Željko Holjevac
dr. sc. Nenad Ivić
Branimir Janković, prof.
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Isao Koshimura
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Radivoj Radić
Danijel Rafaelić, prof.
dr. sc. Drago Roksandić
dr. sc. Relja Seferović
dr. sc. Boris Senker
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ-Šoljan

Lektura i korektura
Marta Fiolić
Ana Jambrišak
Vedrana Janković
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić
Tajana Vlaisavljević

Dizajn i priprema za tisak
Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevodni s engleskog jezika
Tomislav Brandolica
Jelena Krilanović
Tina Kužić, prof.
Marko Lovrić
Marija Marčetić
Judita Mustapić
Andrea Pečnik
Marko Pojatina
Prijevodi s njemačkog jezika
Sara Katanec
Mirela Landsman Vinković
Azra Plićanić Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić
Prijevodi s francuskog jezika
Marta Fiolić
Tea Šimičić
Marina Šegvić, prof.
Mihaela Vekarić
Prijevodi sa slovenskog i srpskog jezika
Krešimir Matešić
Prijevodi s talijanskog jezika
Marina Šegvić, prof.

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb

Tisak
ZT ZAGRAF

Naklada
Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
DTM GRUPA d.o.o.,
NARCOR d.o.o.,
TRANSPORTI KRAJAN d.o.o.,
HEMA d.o.o.,
KEMOKOP d.o.o.,
EUROGRAF d.o.o.,
Privatne donacije: S. S., M. F., prof.
dr. Drago Roksandić, Marko Lovrić,
Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin
Šegvić, Tomislav Brandolica.

Redakcija časopisa Pro tempore svim
se donatorima iskreno zahvaljuje na
financijskoj podršci!
Redakcija se također posebno
zahvaljuje gospodinu Zlatku Ožboltu,
dia na trudu i pomoći. Zahvaljujući
njemu, put do izdavanja ovog broja
bio je mnogo lakši. Gospodinu Zoranu
Ivankoviću isto tako dugujemo veliku
zahvalu što nam je izašao u susret
prilikom tiskanja časopisa.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
phillip.simetinsegvic@gmail.com